

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НАСТУПНОСТІ У РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Юлія Шевченко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

У статті проаналізовано актуальні дослідження розвитку емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Розглянуто особливості трактування цього питання в Державних стандартах початкової та дошкільної освіти. Визначено інструменти педагогічного впливу на розвиток емоційного інтелекту дитини. Стверджується, що спільною умовою для успішного розвитку емоційного інтелекту обох вікових періодів є наявність емоційно-розвивального середовища. Пояснюється, що повноцінний емоційний розвиток неможливий без підтримки відносин партнерства. Зроблено висновок, що наступність забезпечується цільним баченням та реалізацією її у розвитку старшого дошкільника та молодшого школяра через розуміння концепції НУШ та змісту Базового компоненту дошкільної освіти.

Resume:

Shevchenko Yuliia. Psychological and pedagogical aspects of providing continuity in the development of emotional intelligence of children of senior pre-school and younger school age.

The article analyzes the latest research and publications on the development of the emotional intelligence of children of older preschool age and children of lower school age. The psychological and pedagogical aspects of ensuring continuity in the development of emotional intelligence of these two age periods are outlined. The coverage of the issue of emotional intelligence development in the State Standard of Primary Education and in the Basic Component of Preschool Education (BKDO-2021) was considered. It was found that in both documents, attention is focused on the competence approach, which enables the success of pedagogical influences on the development of the emotional intelligence of an individual. The psychological and pedagogical features of the development of the emotional intelligence of a child of older preschool age are characterized and a comparison with younger school age children is given. The tools (methods and techniques) of pedagogical influence on the development of emotional intelligence of the age periods under consideration are defined. It is claimed that a common condition for the successful development of emotional intelligence in both age periods is the presence of an emotional development environment consisting of three components: an environment of emotional support, an environment of emotional activity, and an environment of emotional correction. Specified components of each component of the environment. It is explained that full-fledged emotional development is not possible without supporting partnership relations and observing the concept of child-centeredness. And also that the development of a child's emotional intelligence is influenced by the role of the teacher (teacher of senior groups and primary school teacher) and other adults (family). It is indicated that manifestations of impulsivity or authoritarianism in education have a negative impact on the emotional development of a child. It was concluded that continuity is ensured primarily by a unified vision and implementation of continuity in the directions of development of the older preschooler and younger schoolboy through the understanding of the concept of NUSH and the content of the Basic component of preschool education.

Ключові слова:

емоційний інтелект; емоційний інтелект дитини; розвиток; старший дошкільний вік; молодший шкільний вік; наступність; Державний стандарт.

Key words:

emotional intelligence, child's emotional intelligence, development, senior preschool age, junior school age, continuity, State Standard.

Постановка проблеми. Актуальні події українського сьогодення ще раз підтвердили важливість розвитку такого складного феномену як емоційний інтелект. Водночас наявність так званих «м'яких навичок» нарешті починає визнаватись не тільки науковцями, які вже певний час займаються вказаною проблематикою, а й на рівні посадовців, що надали «зелене світло» впровадженню психологічних знань у широке коло освітянської спільноти. Проте, чи можемо ми із впевненістю стверджувати, що розвиток емоційного інтелекту насправді крокує системно та послідовно з однієї ланки освіти до іншої (дитячий садок – школа)? Чи, можливо ця інтегральна здатність особистості зустрічає перепони на шляху свого розвитку? Щоб розібратись, розглянемо питання наступності у забезпеченні розвитку емоційного інтелекту у взаємодії закладів загальної середньої та дошкільної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання наступності дошкільної та початкової ланок освіти вже декілька десятиліть хвилюють науковців (О. Кононко, Т. Поніманська, А. Богуш та ін.). У контексті нашого дослідження цікавими є наукові розвідки О. Половіної, І. Липчевської, О. Войтовської, В. Зарицької, М. Шпак, які розглядають розвиток емоційного інтелекту дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Слід зазначити, що науковці так і не дійшли спільної точки зору щодо синтетивного періоду розвитку цього феномену. Точаться дискусії, проводяться експерименти, наводяться влучні теоретичні обґрунтування з обох боків. Але дослідники сходяться в одному – вік від 5 до 12 років є «золотим періодом» розвитку емоційного інтелекту, адже саме в цьому віці емоційні прояви стають більш урегульованими, емоції – стійкішими, почуття – більш усвідомленими. Якщо дитину змалечку привчати називати,

помічати та опановувати свої та чужі емоції, можна уникнути проблем у підлітковому, юнацькому та дорослому віці, коли фізіологічні зміни та різні життєві ситуації вимагають швидкого та лаконічного вирішення «тут і зараз». До цього має бути готова розвинена особистість, будь-яка доросла людина.

Формулювання цілей статті. Метою статті є окреслення психолого-педагогічних аспектів, на які треба звернути увагу в процесі організації взаємодії між дитячим садочком та школою у питанні розвитку емоційного інтелекту дитини під час її переходу до нової соціальної ролі – «учень».

Виклад основного матеріалу дослідження. Освітній процес у початкових класах закладу загальної середньої освіти відбувається за Державним стандартом початкової освіти (*Державний стандарт початкової освіти*, 2018). Ним передбачається компетентнісний підхід до результатів навчання дитини молодшого шкільного віку. Емоційна компетентність входить до групи громадянських і соціальних компетентностей, і визначається як уміння виявляти повагу до інших, толерантність, уміння конструктивно співпрацювати, співчувати та діяти в конфліктних ситуаціях, розуміти правила поведінки та спілкування, бути спроможним діяти в ситуаціях невизначеності та багатозадачності. Щодо емоційної компетентності у Державному стандарті дошкільної освіти (БКДО) зазначено, що тут також задіяний компетентнісний підхід, згідно якого для дитини дошкільного віку першочерговою є розвиненість емоцій та здатність керувати поведінкою (Косенчук, Новик, Венгловська, & Куземко, 2021, с. 14). Тож, з'ясовано, що дошкільна та початкова освіта мають спільні орієнтири. Це, без сумніву, уможливує успішність педагогічних впливів на розвиток емоційного інтелекту особистості.

Схарактеризуємо психолого-педагогічні особливості розвитку емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку.

М. Нгуен стверджує, що рівень розвитку емоційного інтелекту старшого дошкільника відображається в готовності дитини емоційно орієнтуватись на іншу людину та враховувати її стан під час взаємодії з нею. Це, на думку автора, є найважливішим психічним новоутворенням в емоційному розвитку старшого дошкільника (Дерев'янка, 2015). Проте, дослідниця М. Шпак доходить висновку, що старші дошкільники недостатньо добре ідентифікують емоції, відчувають труднощі у вербалізації емоційних станів, їхня поведінка характеризується імпульсивністю. Натомість, вони здатні розуміти емоції та адекватно поводитись в соціумі (Шпак, 2016).

Щодо дітей молодшого шкільного віку можна констатувати: їхні емоційні стани більш тривалі, більш стійкі та глибокі. У молодшого школяра виникають постійні інтереси та більш тривалі стосунки. М. Шпак вважає саме молодший шкільний вік сензитивним для розвитку емоційного інтелекту, оскільки природна потреба в емоційному сприйнятті навколишнього середовища доповнюється у цей період інтенсивним інтелектуальним розвитком, а отже збільшується спроможність до рефлексії – помітити, оцінити та відкоригувати емоційну поведінку, свою та оточуючих.

Постає закономірне питання: в чому ж саме вбачається наступність розвитку емоційного інтелекту, чим забезпечується, якими інструментами? Чи можемо ми використовувати одні й ті ж самі методи і прийоми для розвитку емоційного інтелекту дитини старшого дошкільного віку та молодшого школяра? Відповідь полягає у характеристиці провідної діяльності конкретного вікового періоду. Для дошкільника – це гра, для молодшого школяра – навчальна діяльність. Тож, і методи та прийоми мають відповідати віковим особливостям розвитку. Зрозуміло, що перехід від однієї провідної діяльності до іншої не відбувається водночас. Звичайно, що є перехідний період. Саме тому в концепції НУШ прописано організацію освітнього процесу за циклами: адаптаційно-ігровий (1–2 кл.) та основний (3–4 кл.). Відповідно, визначаємо й інструменти педагогічного впливу на розвиток емоційного інтелекту (за віком), не забуваючи при цьому про індивідуальну траєкторію розвитку кожної дитини.

О. Половіна наголошує, що найдієвішою для розвитку емоційного інтелекту старшого дошкільника є практика уважності («тут і тепер»). Вона ознайомлює дитину з можливостями її розуму та вчить повертати увагу в теперішній момент, усвідомлювати тілесні реакції, розпізнавати емоції, керувати увагою. Також дослідниця акцентує увагу на ефективності різних технік арттерапії, емоційного коучингу, казкотерапії тощо (Половіна, 2018).

Т. Котик, узагальнюючи дослідницькі матеріали низки науковців (Котик, 2020, с. 157), зазначає ефективність інтерактивних методів навчання – засобу організації міжособистісної взаємодії учнів, як складової емоційного інтелекту. Це наступні методи: мозковий штурм, сенкан, хук, кластери, обговорення творчої роботи, інсерт, опорний конспект, дискусії, акваріум, велике коло, творчий проєкт, хайку, незакінчене речення, гумористична розповідь тощо.

Загальною та спільною умовою для розвитку емоційного інтелекту в обох вікових групах є наявність емоційно-розвивального простору. Як вказує Н. Гарнавська, він має три основні компоненти:

1. Середовище емоційної підтримки: встановлення емоційного контакту педагога з дитиною; створення позитивного емоційного настрою у групі/класі у ставленні до кожної дитини; формування у дітей позитивного ставлення до перебування у групі/класі; створення атмосфери емоційної безпеки; стимулювання у дітей яскравих емоційних переживань, у тому числі колективних; формування у дитини позитивного «Я»-образу; у стосунках з однолітками культивувати вміння пробачати, виявляти симпатію, співчуття; розвивати вміння реагувати на інтонацію, міміку, жести іншої людини; закріплювати готовність до спільної діяльності через емоційний контакт; підтримка дитини в емоційних переживаннях, навчання контролю за емоціями.

2. Середовище емоційної активності: створення оптимального предметно-ігрового/навчального середовища; застосування у педагогічному процесі ігор, ігрових вправ, ігрових ситуацій; створення занять/уроків, орієнтованих на активізацію та оптимізацію емоційно-чуттєвої сфери дитини; організація дитячих свят та розваг; розширення кола емоційних вражень під час екскурсій, відвідування театрів, музеїв, спілкування з людьми інших професій тощо; організація театралізованої діяльності/драматизації.

3. Середовище емоційної корекції: фокусування уваги дитини на проявах власних емоцій та емоцій інших людей; наслідування/відтворення чужих емоцій через гру, театралізацію/драматизацію; розгляд ситуації особистісного спілкування; звернення уваги на тілесні відчуття та фізичний стан, як прояв відповідних емоцій; багаторазове відтворення емоцій у ігрових вправах для закріплення необхідних проявів; контроль поведінки через засвоєння механізмів її коригування (Гарнавська, 2010).

Повноцінний емоційний розвиток неможливий без підтримки партнерських відносин та дотримання концепції дитиноцентризму, про яку ще вказував І. Бех – засновник нових поглядів на організацію освіти в Україні. Ця ідея підтримується і в НУШ – вчитель постає «не як єдиний наставник і джерело знань, а як коуч, фасилітатор, тьютор, модератор в індивідуальній освітній траєкторії дитини»

(Концепція Нової української школи, 2018, с. 16). Те ж саме стосується і ролі вихователя в дитячому садку, адже «важливим у взаємодії є не оцінка дорослим дій дитини, а підтримка можливостей, пізнавальної активності, позитивної налаштованості до дії, емоційних переживань, реалістичних намірів тощо» (Косенчук, Новик, Венгловська, & Куземко, 2021, с. 13). Саме про це йдеться в Інструктивно-методичних рекомендаціях щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти: як вихователь старших груп так і вчитель початкових класів мають акцентувати увагу на виховній і розвивальній складових освітнього процесу – враховувати той рівень розвитку дитини, з яким вона прийшла до першого класу; надавати пріоритет соціалізації, моральному вихованню, формуванню мотивів пізнавальної діяльності – створювати умови для органічного, природного збагачення особистісного розвитку дитини, започаткованого в дошкільному періоді життя; уникати інтенсифікації інтелектуального розвитку дітей (Дубяга, Фефілова, & Ткаченко, 2011).

Звісно, не можна знецінювати роль сім'ї в розвитку емоційного інтелекту дитини. Як старший дошкільник, так і молодший школяр потребують любові, уваги, розуміння батьків, безоцінного сприймання дитини оточуючими дорослими, доброзичливого ставлення, поваги. Дорослий у різноманітних видах діяльності спричиняє несвідомий вплив на розвиток особистості дитини, проте рідко замислюється про результати цього впливу. Дитина вчиться перш за все не з бесіди або лекції щодо тих чи інших емоційних реакцій, а з поведінки дорослого у відповідній ситуації. Тож, різні прояви імпульсивності або авторитаризму несуть у собі негативний вплив на розвиток емоційності дитини.

Висновки. Наступність старшого дошкільного та молодшого шкільного віку в розвитку емоційного інтелекту передбачає урахування багатьох аспектів, як педагогічних, так і психологічних. Це методи, прийоми, форма, зміст, й індивідуальні особливості розвитку дитини, її попередній досвід тощо. Але, насамперед, – це цільне бачення та реалізація наступності у напрямках розвитку старшого дошкільника та молодшого школяра через розуміння концепції НУШ та змісту Базового компоненту дошкільної освіти. Педагогічні впливи мають забезпечувати розвиток цілісної особистості, яка володіє розвиненими емоціями, зростаючою свідомістю, керованою поведінкою.

Список використаних джерел

Дерев'яно, С. (2015). Методичні засоби діагностики емоційного інтелекту. *Вісник Чернігівського*

References

Derev'yanko S. (2015) Methodical means of diagnostics of emotional intelligence. *Bulletin of Chernihiv National*

- національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки, 128, 95–99.
- Державний стандарт початкової освіти. (2018). Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. №87. *Урядовий кур'єр*, 38, 43.
- Дубяга, С. М., Фєфілова, Т. В., & Ткаченко, С. В. (2011). Проблеми наступності і перспективності дошкільної та початкової ланок освіти. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету: Збірник наукових праць*. Мелітополь: Вид-во «Мелітополь», 7, 186–191.
- Інструктивно-методичні рекомендації щодо забезпечення наступності дошкільної та початкової освіти. (2018). Додаток до листа МОН України від 19.04.2018 № 1/9-249. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/doshkilna-osvityu/nastupnist-mizh-doshkilnoyu-ta-pochatkovoyu-osvityu>
- Концепція Нової української школи. (2018). URL: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>
- Косенчук, О., Новик, І., Венгловська, О. & Куземко, В. (2021). *Державний стандарт дошкільної освіти: особливості впровадження*. Харків: Вид-во «Ранок». 240 с.
- Котик, Т. (2020). *Нова українська школа: теорія і практика формування емоційного інтелекту в учнів початкової школи*. Навчально-методичний посібник для вчителів початкової школи. Тернопіль: Астон. 192 с.
- Половіна, О. (2018). Ранній розвиток дитини: потреба соціуму чи батьківські амбіції? *Вихователь-методист дошкільного закладу*, 10, 23–31.
- Тарнавська, Н. (2010). Емоційно-розвивальний простір дошкільника в дошкільному навчальному закладі та родині. *Особистість у єдиному освітньому просторі: Збірник наукових статей I Міжнародного освітнього форуму. Частина 2 Конференції «Дитинство в сучасному світі: перші 7 років і все життя»*, Запоріжжя: Вид-во «ЛІПС», 201–206.
- Шпак, М. (2016). Становлення емоційного інтелекту в дошкільному віці як передумова його розвитку в молодшого школяра. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*, 4, 196–205.
- Шпак, М. (2020). Психологічна концепція розвитку емоційного інтелекту особистості в онтогенезі. *Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки*, 10, 125–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2020_10_14
- Pedagogical University. Series: Psychological Sciences, 128, 95-99 [in Ukrainian].
- State standard of primary education: approved. by resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine from February 21, 2018 # 87 (2018). *Government Courier*, 38, 43[in Ukrainian].
- Dubiaha, S.M., Fefilova, T.V., Tkachenko, S.V. (2011). Problems of continuity and long-term benefits of preschool and elementary education. *Naukovyi visnyk Melitopolskoho derzh.ped. universytetu*, 7, 186-191. [in Ukrainian]
- Instructional and methodical recommendations for ensuring the continuity of preschool and primary education. *Letter of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated April 19, 2018 No. 1/9-249* [in Ukrainian].
- Concept of the New Ukrainian School. Retrieved from: <https://osvita.ua/doc/files/news/520/52062/new-school.pdf>
- Kosenchuk, O., Novyk I., Venglovska O. & Kuzemko V. (2021). *State standard of preschool education: features of implementation*. Kharkiv: "Ranok" publication [in Ukrainian].
- Kotyk T. (2020). *New Ukrainian school: theory and practice of forming emotional intelligence in primary school students*. Educational and methodological manual for primary school teachers. Ternopil: Aston [in Ukrainian].
- Polovina O. (2018). Early child development: the need of society or parental ambitions? *Methodist preschool teacher*, 10, 23-31 [in Ukrainian].
- Tarnavska N. (2010). *Emotional and developmental space of a preschooler in a preschool educational institution and family*. Personality in a single educational space: Collection of scientific articles of the 1st International Educational Forum (Zaporizhzhia, May 5-7, 2010). Part 2 of the Conference "Childhood in the Modern World: First 7 Years and All Life", Zaporizhzhia: "LIPS" Publishing House, 201 – 206 [in Ukrainian].
- Shpak M. (2016). The formation of emotional intelligence in preschool age as a prerequisite for its development in younger schoolchildren. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy"*, 4, 196-205 [in Ukrainian].
- Shpak M. (2020). The psychological concept of the development of the emotional intelligence of an individual in ontogenesis. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P. Drahomanov*. Series 12: Psychological sciences. 10, 125-134. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2020_10_14 [in Ukrainian].

Відомості про автора:

Шевченко Юлія Михайлівна
 shevchenko_yuliia@mdpu.org.ua
 Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
 Наукове Містечко, вулиця, 59, Запоріжжя,
 Запорізька обл., 69000, Україна

doi: 10.33842/22195203-2023-30-96-99

Матеріал надійшов до редакції 21. 01. 2023 р.
 Прийнято до друку 05. 02. 2023 р.

Information about the authors:

Shevchenko Yuliia Mykhailivna
 shevchenko_yuliia@mdpu.org.ua
 Bohdan Khmelnytsky Melitopol
 State Pedagogical University
 Scientific Town, Street 59, Zaporizhzhia,
 Zaporizhzhia region, 69000, Ukraine

doi: 10.33842/22195203-2023-30-96-99

Received at the editorial office 21. 01. 2023.
 Accepted for publishing 05. 02. 2023.